

Fag og institusjon – noen refleksjoner

Helge Salvesen

Universitetet i Tromsø vil ved 50-årsjubileet ha gjennomgått en rivende utvikling fra vedtak til realitet. De fysiske rammene rundt Universitetet i form av bygninger er langt på veg ferdige. Fusjonsprosessen med andre akademiske institusjoner er kommet langt, bare Nord universitet (Bodø) gjenstår. Dette har skjedd etter lange og til dels fundamentale debatter både innad og i forhold til det omgivne samfunn, lokalt og sentralt. Opprettelsen og plasseringen av et universitet i Tromsø skjedde samtidig med og er en viktig komponent i den utdanningspolitiske debatt som har preget store deler av etterkrigstida. I den sammenheng var valget av Tromsø som universitetsby det mest markante eksempel på gjennombruddet av en desentraliseringsideologi. Etableringa av UiT må også sees i sammenheng med gjenoppbyggingen og moderniseringen av Nord-Norge etter krigen. Likeså er det mer aktuelt enn noensinne å se universitetsutbyggingen i nord i et kaldkrigsperspektiv. Universitetets fagprofil og geografiske beliggenhet gjør det interessant for forskere som arbeider med sikkerhets- og militærpolitikk. Endelig inngår Universitetet i Tromsø i det generelle fenomenet med framveksten av «småuniversitet» i Europa i etterkrigstida.

Det har gått så lang tid siden planleggingen av et universitet i Nord-Norge tok til, at det kan være lett å miste utgangspunktet av syne og det overblikk som er nødvendig når man skal planlegge for framtida. Samtidig har samfunnsutviklingen i den foregående perioden endret vesentlig på en del forutsetninger som lå til grunn da Universitetet i Tromsø ble opprettet. Den voksende selvbevisstheten som preget distrikts-Norge tidlig på 1970-tallet, er langt på veg avløst av stadig sterkere sentralisering. Statens sterke satsing på utbygging av universitetene og annen høyere utdanning på 1960- og første del av 1970-tallet, ble fra årtusenskiftet avløst av stagnasjon i den videre utbygging og etter hvert nedskjæring på driftsbudsjettene. Universitetet i Tromsø fikk også merke dette, om enn noe senere enn de andre universitetene.

Ikke bare utdanningspolitikken, men også forskningspolitikken har endret seg i denne perioden. Et særtrekk ved historie- og samfunnsfagutviklingen i Tromsø er den store vekt man har lagt på samiske og kvenske studier og at nord-sør problemstillinger, særlig knyttet til Afrika-studier, ble supplert med øst-vest orienterte nordområdeprosjekter. Særlig fikk Russlands-studier vind i seilene. Et karakteristisk trekk ved disse samarbeidsprosjektene har

vært å oppnå likeverdig finansiering av prosjektene. Størst betydning for profileringen av Tromsø som polarforskningsentrum har uten tvil vært etableringen av Norsk Polarinstitut og tilgrensende fagmiljø.

Forskningen får i stadig større grad preg av internasjonalisering – eller skal vi heller si – angloamerikanisering. Videre har utsiktene for studentrekruttering endret seg vesentlig etter vedtaket om å opprette Universitetet i Tromsø i 1968. Ungdommens preferanser for kortvarig og mindre forskningsbasert profesjonsutdanning har gjort de tradisjonelt langvarige universitetsstudiene mindre attraktive. Universitetet blir enten man vil eller ikke stilt overfor spørsmålet om det er mulig - og ønskelig – å kombinere målrettede profesjonsutdanninger med de tradisjonelt frie studiene. I tillegg vil Universitetet rundt 50-årsjubileet begynne å merke virkningene av lavere fødselstall fra 1970-åra av. Ved 50-årsjubileet kan man derfor stå ved et veiskille der betydelige omstillinger kan bli nødvendig. I dette perspektiv, både hva fortida har brakt og hva framtida vil kreve av oss, er det av stor verdi å gjøre opp en slags status.

Historikerne sier gjerne at hver generasjon skriver historien på nytt. Det innebærer at vi i dag naturligvis stiller andre spørsmål i en universitetshistorie som vi bare har 50 års perspektiv på, enn vi vil gjøre når universitetet skal skrive sin 100-årshistorie. Det betyr ikke at den ene historien blir «sannere» enn den andre. Vi har bare ulike tidsperspektiv, som igjen gjør at vi ønsker svar på ulike typer spørsmål. En fruktbar tilnæringsmåte kan være å se universitetet i brytningen mellom den ytre og den indre historien. I den ytre historien må universitetet relateres til det omgivende samfunn, til statlig utdannings- og forskningspolitikk, desentraliseringsideologi og andre vide samfunnshistoriske perspektiv. Her må universitetets betydning for landsdelen komme inn, likeså ringvirkningene av at Tromsø ble universitetsby.

Den indre historien vil i større grad være orientert om institusjonens historie. Her vil man naturlig nok møte forventninger om at det skal berettes om et mangfold av begivenheter og forhold som har funnet sted i årenes løp og om de personer som i særlig grad har satt sitt preg på utviklingen. Dette hører selvsagt med. Men skal framstillingen ha analytisk slagkraft, må også de strukturelle og dypereliggende trekk ved universitetet fram i lyset. Det må legges vekt på å få fram krefter og strukturer som har vært bestemmende for utviklingen. Et fruktbart utgangspunkt kan være å se den indre utvikling i lys av samspillet og brytningen mellom og innenfor de tre gruppene universitetet består av – studentene, de vitenskapelig ansatte og administrasjon/teknisk personale.

Sentrale spørsmål vil her være hva som avgjør retningen, de valg som blir gjort i f.eks. fagprofilering, forsknings- og utdanningspolitikk. Hvordan fungerer «den akademiske frihet» og selvstyringsmekanismene? En analyse av universitetets indre liv er nødvendig som bidrag til å forklare denne spesielle institusjonens framvekst og utvikling. Men det må være riktig å fokusere på helheten i universitetsorganismen og søke å forstå den prosessen som ligger til grunn for den universitetsbygging som har foregått her gjennom 50 år på nesten 70 grader nord. Vi må forstå universitetet som institusjon, som struktur, men også finne de avgjørende vendepunkt og de dynamiske faktorer i utviklingen.

Man skal i dette helhetsperspektivet heller ikke glemme at det daglige livet på universitetet foregår ved de enkelte fagområder, institutter, seksjoner og forskningsgrupper. Det må være en sentral oppgave å få fram dette livet i all sin bredde og mangfoldighet. Et slikt indre perspektiv er avgjørende for å forstå og kunne formidle hva slags organisme universitetet egentlig er. Man må også kunne få fram de krefter og mekanismer som får et fagmiljø til å blomstre opp og eventuelt stagnere. Det kan være en rimelig hypotese at utviklingen i fagmiljøene sannsynligvis har preget forskningen i vel så høy grad som offisiell forskningspolitikk. Dessuten har vitenskapshistorie, gjerne i tilknytning til «oppbruddstendenser», fagkritikk og vitenskapsteoretisk refleksjon i de enkelte fagmiljøene, fått økt betydning ved vårt universitet.

Det overordnede mål med den interne fagutviklingshistorien må imidlertid være at den skal gi et bidrag til utviklingen av nyere norsk vitenskapshistorie med ståsted i Tromsø. I dette perspektiv vil eksempelvis sentrum-periferiproblematikken i forskningen være et aktuelt tema. Å drive forskning på et sted som ligger i periferien i forhold til de fleste nasjonale sentrumsfunksjoner, betyr ikke at all vitenskapelig aktivitet blir periferirelatert. I den sammenheng kan det være nok å minne om Nord-Norge og Tromsø som det naturlige og tradisjonsrike sentrum for nordlysforskning. Likeså er som kjent Nordkalotten og polarområdene i det hele omfattet med særlig stor interesse blant meteorologer og klimaforskere, bl.a. fordi klimasvingninger først og sterkest blir registrert i disse områder. Et viktig argument for å opprette et universitet i Tromsø var dessuten hensynet til det samiske samfunn. I slike og mange andre sammenhenger er Universitetet i Tromsø slett ikke i periferien, men tvert imot mer i sentrum enn noen av de andre norske universitetene. Tenk bare hvordan begrepene «fiskarbonden» og «sjarkfiske» har gitt grunnlag for skarpskodde historiske og samfunnsfaglige analyser. En historisk analyse hvor disse perspektivene blir trukket fram, vil få fram de muligheter for nyskaping som ligger i det å være et «provinsuniversitet».

La oss forfølge et tema relatert til den indre universitetshistorien, nemlig årsaksrelasjoner og objektivitetsproblemer i historieforskningen. Dette er et tema som representerer en interessant utfordring i historiefaget, men også et tema som er utfordrende når historiefaget har måttet relatere seg faglig og organisatorisk til samfunnsfagene. Et interessant perspektiv her er at historiefaget på den ene sida har gitt viktige bidrag til samfunnsfagenes «historisering» og på den andre sida blitt tilført viktige impulser fra samfunnsfagenes teoretiske verktøykasse.

Sin bok om «Økonomisk filosofi» innleder den engelske økonomen Joan Robinson med å hevde at

«[...] en grunn til at livet i nyere tid er blitt så ubekvemt er at vi etter hvert er blitt oss bevisst slikt som det før var vanlig å ta for gitt. Tidligere trodde menneskene det de trodde fordi de mente det var sant, eller fordi det var det alle rettenkende mennesker tenkte. Men siden Freud blottla vår hang til å bruke ubevisste vikarierende motiver, og Marx viste hvordan våre ideer utspringer av ideologier, er vi begynt å spørre: Hvorfor tror jeg det jeg tror?»

Utleder vi denne tanken tilstrekkelig, ender vi opp med å erkjenne at sannheten ikke lenger er sann, ondskaper ikke lenger ond, virkeligheten blir et relativt begrep. Skal vi tro Aksel Sandemose, er ikke engang frihet en objektiv opplevelse, men bare å gjøre det en er vant med. Trolig regner vi også alt vi er vant til, som moralsk forsvarlig, enn si økonomisk nødvendig.

De fleste mennesker opplever relativismen som et dilemma. Noen veg utenom den finnes likevel ikke. Vi må trenge gjennom den, og løsningen kan bestå i å lage seg absolutter, også kalt ideologier. Men vi må like fullt erkjenne at ideologier er en bøyg som gjør objektiviteten vanskelig å opprettholde.

Mange samfunnsfenomen har vokst fram så langsomt at de nærmest har vært umerkelige. Menneskene i samtida har ikke vært klar over at endringer har skjedd, og har derfor heller ikke gjort optegnelser om dem. Historikeren føler likevel stort ansvar for å avdekke de skjulte forandringene. Når det gjelder en så prestisjeladet form for kulturspor som skriftlige meddelelser, er skjevheten stor for ulike sosiale grupper og subkulturer. Skriftlighet har alltid vært knyttet til høgstatusgrupper. Det som er skrevet om lavstatusgrupper, er oftest forfattet av en elite - og for en elite. Vi har bevart mer på dannet latin enn på vulgærlatin, til tross for at flertallet snakket det siste. Dette gjør at kildematerialet lett får slagsider.

Vi skal være klar over at det prinsipielt er to måter å oppfatte en samfunnskultur på: De som lever i den, vil se den innenfra, mens andre ser den mer utenfra. Begge synsvinkler er hver på sin måte ufullkomne. Den britiske psykologen J. G. Bennett har sagt om disse ulike vurderingsmåtene at vi vurderer ikke bare oss selv, men alle grupper som vi identifiserer oss med, etter intensjonene som vi oppfatter, og ikke etter resultatene av handlingene, som vi overser. Vi ser bort fra intensjonene hos andre mennesker og hos grupper vi ikke hører til, og vurderer dem etter handlingene deres og resultatene av dem. De andre vurderer oss på akkurat samme måten, slik at vi har en situasjon hvor begge parter alltid kan føle seg overbevist om at en selv har rett og den andre urett. At dette medfører riktighet, kan mange eksempler tale for, ikke minst fra krigssituasjoner i fortid og nåtid.

I 1950-åra, om ikke før, begynte historiefaget å skyte knopper – generaliserende samfunnsvitenskaper, opptatt med å definere sin identitet og berettigelse, oppsto. Disses iboende sans for de store vyer og grenseløst optimistiske forskningsprogrammer, ble av historikere møtt med en tusenårsklok skepsis. Resultatet var at «overmodige sjarlataner» fikk råde grunnen alene som bidragsytere til de kanskje mest fundamentale av alle sosiale teorier – teorier om sosial endring.

Ideologien preger ikke bare de overordnede «grand theories», som teoriene om sosial endring, men også de mer konkrete og mindre omfattende teorier, særlig årsaksforklaringene. Historikeren er nemlig stort sett henvist til å trekke slutninger om motiver og årsaker ut fra virkningene. Det er oftest bare de som kan registreres. Men for å kunne slutte fra virkning til årsak, må man logisk sett kunne peke ut nødvendige forutsetninger for virkningene. Slike er det svært få av i historien. Et eksempel på nødvendig årsak kan være at når en kvinne er gravid, må hun ha blitt befruktet. Og selv det har verdenshistorien et berømt eksempel på uriktigheten av. De fleste virkninger kan ha mange årsaker. Forskeren må da velge hvilke(n) av faktorene som har hatt størst betydning. Hans egne grunnleggende verdiorienteringer må i stor grad bli bestemmende.

At verdiprioriteringer ligger som del av samfunnsforskerens resultater, er sannsynligvis uunngåelig. Teorier om mennesker i samfunn kan neppe eksistere innenfor et verdinøytralt vakuum.

Så lenge man i historiefaget ikke kan lage eksperimenter, vil det være vanskelig å motbevise en tolkning i egentlig forstand. Dette innebærer at de gamle paradigmer i historie er mer seiglivet enn f.eks. i teoretisk fysikk hvor det logiske system vel forutsetter bare ett

paradigma. Det kan være gode grunner for å hevde at en av de generelle modifikasjonene som må gjøres for at Thomas Kuhns paradigmatheori skal ha relevans for humanistiske/samfunnsvitenskapelige fag, er at flere paradigmer vil løpe parallelt og ikke med logisk nødvendighet ekskludere hverandre. Så lenge mennesker er forskjellige og finner sammenheng i samfunnet og verden ut fra ulike grunnanskuelser og livssyn, vil flere parallelt løpende paradigmer være mulige og sågar sannsynlige i vitenskaper om mennesket som sosialt vesen.

Vi har i det foregående pekt på en del momenter som gjør den strengt objektive historieskrivning til en illusjon. Noen vil kanskje sitte igjen med det inntrykk at vi da bare kan gi oss den vilkårlige subjektivisme i vold. Dette er en minst like lite fruktbar holdning som en blind objektivitetstro.

Historikere ved UiT har deltatt i fagdebatten om metode- og teorispørsmål knytta til objektivitet. Narve Fulsås har bl.a. satt spørsmålsteget ved begrepene *levning* og *beretning*, en tradisjonell og en lite diskutert distinksjon i kildekritikken. To av nestorene i faget, og som har skrevet de to mest brukte metodebøker før 1990, Ottar Dahl og Sivert Langholm, deltok i debatten.³⁷ Hallvard Tjelmeland og Narve Fulsås deltok også i en diskusjon med Tor Egil Førland om objektivitetsproblemer i historisk forskning.³⁸ Fagmiljøet ved Universitetet i Tromsø har også på flere andre områder bidratt til forståelsen av teoretiske og historiografiske strømninger i historiefaget og andre samfunnsfag.

Det hevdes at det kom et fundamentalt omslag i historiefaget på 1970-tallet ved gjennomslag for den nye positivismekritikken. Men det sto aldri til debatt at sannhet er et relativt begrep. Kanskje kan vi sammenfatte det slik: La deg lede av dem som søker sannheten, men hold deg langt unna dem som hevder å ha funnet den.

³⁷ Historisk tidsskrift 2001, nr 2 og 4.

³⁸ Historisk tidsskrift 2010, nr 4, Historisk tidsskrift 2011 nr 1 og 2